

Etničke predrasude kao uzročnik teških oblika narušavanja sigurnosti (stanje u BiH)

Damir Bevanda – Obavještajno-sigurnosna agencija BiH

UVOD

Spontano i organizirano nasilje, pojedinačna i masovna ubojstva, masovni neredi, nogometno i drugo huliganstvo, neonacizam, neofašizam, teror i terorizam, ratni sukobi i zločini protivni međunarodnom humanitarnom pravu su delikti koji na najteži način ugrožavaju kako integritet života i tijela pojedinca tako i sigurnost kolektiviteta. Generator ovih ugrožavanja mogu biti duboko usađene etničke predrasude. One posebno dolaze do izražaja u višeetničkim državama, ali ne svim. Pojedine višeetničke države danas su u potpunosti funkcionalne i sigurnost njihovih građana ne ovisi o unutarnjim etničkim odnosima.

Predrasudni stavovi i vjerovanja zbog nacionalnih, plemenskih, rasnih, socijalnih, religijskih ili drugih obilježja po kojima se ljudi razdvajaju u skupine prožimaju društveni život ljudi. Čini se da prožimaju i današnju bosanskohercegovačku zbilju. Mora li to biti tako, mogu li se ukloniti ili bar reducirati etničke predrasude i kako? Može li se razina sigurnosti u bosanskohercegovačkom društvu podići uklanjanjem etničkih predrasuda? Da bi se dobio odgovor na navedena pitanja potrebno je dati prikaz pojma predrasuda posebno sa aspekta uzročnosti i posljedica po sigurnost koje mogu nastupiti zbog njih, a potom izvršiti uvid u stanje predrasuda u bh društvu.

UZROCI PREDRASUDA

Predrasuda se definira kao stav koji čini neku osobu sklonom da misli, osjeća, percipira i djeluje na povoljne ili nepovoljne načine prema nekoj skupini ili pojedinim članovima te skupine.¹ Etničke predrasude su predrasude prema pripadnicima određenih ili svih etničkih skupina, odnosno cijelim narodima izvan svog. Nastojeći utvrditi mehanizam usvajanja predrasuda socijalni psiholozi su razvili pojam kognitivne kategorizacije koji objašnjava način stvaranja predrasudnih stavova na temelju kognitivnih manjkavosti svojstvenih ljudskim perceptualno-interpretacijskim osobinama. Ljudi kategoriziraju i formiraju stereotipe kako bi pojednostavili i reducirali količinu informacija s kojom se bave dajući određeni pojmovima značenje.² Na temelju kategorizacije, pod utjecajem prvog dojma o određenoj kategoriji (skupini) stvaraju se stereotipi koji predstavljaju pojednostavljenu sliku socijalne stvarnosti, u pravilu pogrešnu. Stereotipi postupno prerastaju u predrasude prema pojedincima ili skupinama, a koje potom prerastaju u diskriminaciju koja posljedično može rezultirati deliktima nabrojanim u uvodnom dijelu.

¹ P.F. Secord, C.W. Backman, *Social Psychology*. Tokyo: McGraw-Hill, 1974.

² A.S.R. Manstead, M. Hewstone, *The Blackwell Encyclopaedia of Social Psychology*. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1996. str. 451.

U mnogobrojnim istraživanjima rađenim tijekom dvadesetog stoljeća nastojali su se otkriti i dokazati uzroci predrasuda i čimbenici koji pogoduju usvajanju i razvoju predrasuda. Pennington³ je socijalno-psihologijske pristupe proučavanju nastanka i razvoja predrasuda sistematizirao u tri skupine:

1. **Individualni** pristup koji stavlja najveći (ali ne isključivi) naglasak na ličnost pojedinca i/ili na emocionalnu osnovu predrasuda.
2. **Međuljudski** pristup koji se usredotočuje na ono što se događa unutar društvenih skupina.
3. **Međugrupni** pristup koji se bavi odnosima između društvenih skupina.

Veliki broj socijalno-psiholoških teorija objašnjenja predrasuda zasnovan je na ideji da predrasude nisu jednostavno apsorbirane iz socijalne okoline nego su također pod utjecajem specifičnih psiholoških i socijalnih individualnih osobina pojedinca. Loša psihološka prilagodba, koja se manifestira u niskom samopoštovanju, tjeskobi, nesigurnosti, otuđenju i drugim pokazateljima negativnih osjećanja i psihološke neprilagodbe, može predisponirati osobe k predrasudama.⁴ Manju sklonost predrasudama pokazuju osobe mlađe životne dobi, socijalno i zemljopisno mobilne, višeg socioekonomskog statusa, višeg stupnja obrazovanja, te iz urbanih sredina.⁵ Konzervativni politički stavovi, kao i religioznost koja je sama sebi svrha, a ne istinska vjera⁶ direktno su povezane sa sklonošću predrasudnim stavovima. Teorija autoritarne ličnosti⁷ ide izvan pristupa koji su povezivali izolirane crte s osobinama predrasuda i pruža umjesto toga brojne crte, potrebe, kognitivne i bihevioralne dispozicije kako bi se formirao općenitiji sindrom ličnosti. Ovaj sindrom onda determinira osjetljivost, ne samo na predrasude nego i na šire obrasce vjerovanja i ideologije.

Unutar pojedine socijalne skupine, posebno bitni procesi putem kojih se stavovi i vjerovanja prenose i stječu od strane individualnih članova ovih skupina su **socijalizacija i međugrupna kontaktna iskustva**. Opće je usvojeno da su osnovni socijalni stavovi društva ili kulture stečeni u djetinjstvu kao dio procesa socijalizacije. Čini se da su međugrupni stavovi naučeni na suštinski isti način na koji se drugi društveni stavovi stječu. U literaturi se javlja dihotomija izravnog nasuprot neizravnom procesu ili stjecanju predrasuda. Predrasude mogu biti izravno i namjerno naučene i pojačane. Nasuprot tome, one mogu biti prenošene neizravno,⁸ bez svjesne namjere od strane agenata socijalizacije i stečene kroz procese kao što je promatranje i imitiranje. Također, socijalna transmisija kulturalnih vrijednosti i vjerovanja, kao što su netolerancija razlika, nepovjerenje u strance i njihovo ponašanje i prekomjerni ponos u identitet vlastite skupine i običaja mogli bi generalizirati olakšavanje međugrupnih predrasuda. Ashmore⁹ je predložio da su sljedeća četiri primarna agenta uključena u socijalizaciju predrasuda i međugrupnih stavova: roditelji, vršnjaci, škole i masovni mediji.

³ D.C.Pennington, *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Slap, 1996., str. 110.

⁴ J.Duckitt, *The Social Psychology of Prejudice*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers, 1994., str. 169.

⁵ ISTO, str. 181-187.

⁶ ISTO, str. 180.

⁷ T.Adorno, E.Frenkel-Brunswick, D.Levinson, R. Sanford, *The authoritarian personality*. New York: Harper, 1950.,

⁸ «Predrasude su radije "uhvaćene" (engl. caught) nego "naučene" (engl. taught)»: G.W.Allport, *The nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1954., str. 300.

⁹ R. Ashmore, *The problem of intergroup prejudice*. 1970. prema Duckitt, 1994., str. 133.

Ideja prema kojoj izravni osobni kontakti s osobama iz nepovoljnih vanjskih skupina bi trebali reducirati predrasude prema takvim skupinama je uobičajeno poznata kao kontaktna hipoteza. U svom prirodnom obliku kontaktnom hipotezom je očekivano da, što su više međuosobnih kontakata članovi različitih skupina iskusili jedni s drugima, manje predrasuda će oni imati prema takvim skupinama. Kasnija iskustva su pobila ovu hipotezu i kako je Allport iznio samo određene vrste kontakata će smanjiti predrasude, posebno: kontakt između većinskih i manjinskih skupina u poziciji **jednakog statusa** i u traganju za **zajedničkim ciljevima**.¹⁰ Nasuprot tome, Stephan i Stephan su iznijeli da će predrasude biti pojačane kada je kontakt između osoba nejednakog statusa; kada postoji institucionalno protivljenje ili nedostatak potpore kontaktima; kada kontaktna situacija uključuje natjecanje, otkriva suprotstavljene interese i vrijednosti, neugodna je, napeta, frustrirajuća i uključuje površan umjesto intimnog kontakta; i kada kontakt ima za tendenciju da prije potvrdi nego negira negativne stereotipe.¹¹

Uvjeti međugrupnih kontakata i stvarni konflikti među socijalnim skupinama su glavni čimbenici utjecaja međugrupne dinamike na razvoj predrasuda. Teorija stvarnog konflikta promatra međugrupne stavove kao proizvod međugrupnih natjecanja, međugrupne dominacije i iskorištavanja i međugrupnog "žrtvenog jarca". U suštini, teorija pripisuje predrasude odnosima između skupina u kojima se javlja sukob interesa. Kada se skupine uključuju u uzajamno natjecateljske i frustrirajuće aktivnosti, takve da ostvarenje željenih ciljeva od strane jednih rezultira gubitkom za druge, neprilичni stereotipi o vanjskoj skupini i njezinim članovima dolaze u uporabu. Vremenom ovi neprilični stavovi su standardizirani u setove i vanjska skupina je stavljena na predrasudnu distancu, čak do točke u kojoj članovi skupine ne žele ništa raditi s pripadnicima druge skupine.¹² Ponekad natjecateljska interakcija između skupina može kulminirati pobjedom jedne skupine na način da je ona u poziciji uspostaviti i institucionalizirati moć nad drugom skupinom i koristiti ovu moć (dominaciju) da zadrži ekonomske prednosti za sebe na račun drugih. Kada se ovo pojavi vjerovanje u inferiornost potlačene skupine čini se da gotovo neminovno raste. Opseg do kojeg su različite kategorije skupina osoba podvrgnute **različitom tretmanu** od strane vanjskih agenata, kao što su društveni ili organizacijski sustavi, čini se značajnim čimbenikom u stvaranju i pojačavanju identiteta skupina i naglašavanju međugrupnih razlika i sklonosti. Učinak različitog tretmana čini se posebno snažnim kada jedna skupina prima povoljniji tretman od drugih kao što je zabilježeno u režimu apartheida, institucionalne diskriminacije. Pretpostavlja se da **relativna veličina skupina** u interakciji može utjecati na međugrupne stavove. Brewer i Kramer su iznijeli da relativno jednaka zastupljenost dvije socijalne kategorije će učiniti razlike između kategorija manje istaknutim, dok postojanje jasne manjine će pojačati istaknutost kategorija.¹³

¹⁰ Allport, nav. dj., str.281.

¹¹ W.G. Stephan, C.W. Stephan, *The role of ignorance in intergroup relations*. 1984. prema Duckitt, 1994., str. 145.

¹² Duckitt, nav. dj., str. 97.

¹³ M.B. Brewer, R. Kramer, *The psychology of intergroup attitudes and behaviour*. *Annual review of Psychology*, 36, 1985., str. 285.

ODRAZ PREDRASUDA NA DRUŠTVO I STRATEGIJE ZA REDUCIRANJE PREDRASUDA

Odraz predrasuda na sigurnost u društvenim odnosima može varirati u svom stupnju jakosti.¹⁴ U mnogim slučajevima osobe koje drže negativne stavove prema članovima različitih skupina ne smiju izravno izražavati ove poglede. Zakoni, društveni pritisak, strah od odmazde - svi služe za odvratanje od stavljanja predrasudnih pogleda u otvorenu praksu. U drugim slučajevima, posebno u slučajevima rata ili neposredne ratne opasnosti takve sile odvratanja izostaju. Tada negativna vjerovanja, osjećaji i bihevioralne tendencije koje se odnose na već navedeno mogu naći izražaje u otvorenom djelovanju.

Razvoj modernih i tehnološki naprednih društava koja posjeduju naoružanja masovnog uništenja je dramatično promijenio situaciju. Od moguće evolucijske prednosti ovakvog razvoja, zbog postojanja predrasudnih međugrupnih stavova (s njihovom potencijalnom sklonosti k periodičnim erupcijama u otvoreni međugrupni konflikt), tehnološki napredak je postao ekstremno ozbiljna prijetnja nastavku opstanka ljudskog društva i civilizacije. Da bi se u odgovarajućoj mjeri umanjile prijetnje sigurnosti proistekle iz etničkih predrasuda potrebna je akcija na tri različite razine - prvo, na razini socijalne strukture međugrupnih odnosa; drugo, na socijalne utjecaje kojima su pojedinci izloženi; i treće, na individualnu osjetljivost.

U slučajevima intervencije na razini socijalne strukture i međugrupnih odnosa ključni čimbenik u bilo kojem društvu s povijesti ili pozadinom predrasuda i diskriminacije prema manjinskim skupinama gotovo sigurno uključuje kompletno **uklanjanje svih zakonskih i institucionalnih potpora diskriminaciji** ili drugom otvorenom izražavanju predrasuda. Politički čimbenici su često ključni za bilo pogoršavanje ili umanjivanje međugrupnih animoziteta. Jednom kada istaknute etničke ili kulturne podjele pretpostave politički značaj i postanu ispunjene prijetnjama, konfliktima i natjecanjem za moć, međugrupni stavovi i odnosi često se značajno pogoršavaju. Takve situacije, međutim, mogu se izbjeći ili učiniti bezopasnim dizajniranjem ustavnih i političkih sustava kojima se kanaliziraju politički procesi i tenzije od opasnih etničkih raskola i sukoba.

Intervencija za poboljšanje međugrupnih stavova uključuju sredstva javnog priopćavanja, obrazovni sustav i način na koji je organiziran međuosobni kontakt između pojedinaca iz različitih skupina u važnim okruženjima kao što su poslovni subjekti.¹⁵ U modernim industrijskim društvima masovni mediji su započeli igrati vrlo važnu ulogu u određivanju slike kakvu pojedinci imaju o svojim društvima. Pokazalo se da obrazovanje samo po sebi reducira predrasude. **Multikulturalan** pristup obrazovanju trebao bi biti oblikovan u svim područjima škole - u njezinoj administrativnoj politici, učenju, vezi s roditeljima, razvoju osoblja,

¹⁴ Allport (nav.dj.) je predložio «pet stupnjeva intenziteta izražavanja predrasuda u ponašanju:

- (1) antiizričaj ili verbalno izražavanje antipatije;
- (2) izbjegavanje;
- (3) diskriminacija, primjerice, u smislu isključivanja članova skupine o kojoj se radi u ostvarivanju određenih društvenih prava;
- (4) fizički napad;
- (5) istrebljenje.»

¹⁵ Duckitt, nav.dj.

jezičnoj i religijskoj politici itd. Način na koji su međugrupni kontakti strukturirani u učionici i situacijama učenja također ima značajne utjecaje na međugrupne stavove. Nakon obrazovnog okruženja, kontekst radne sredine je područje u kojem su sasvim uobičajeni osobni kontakti između članova različitih skupina. Radne organizacije mogu strukturirati ili utjecati na ovaj kontakt kako bi omogućile pozitivne međugrupne stavove na niz načina.

Intervencije koje ciljaju na mijenjanje pojedinaca jesu dvojake. One mogu pokušavati mijenjati, prvo općenito osobnu osjetljivost na predrasude i drugo, specifične međugrupne stavove.¹⁶ Ova vrsta intervencije je vrlo teška za sprovesti.

ISTRAŽIVANJE ETNIČKIH PREDRASUDA U BH DRUŠTVU

«Malo je zemalja u jugoistočnoj Europi koje su u svojoj prošlosti imale tako nestabilan položaj i složene, proturječne unutarnje odnose kao što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom. Također, malo je zemalja na označenom prostoru u kojima su ratovi, bilo da su poduzimani izvana ili pokretani i vođeni unutar zemlje, činili njezinu dominantnu stvarnost kao što je primjer Bosne (i Hercegovine op.a.).»¹⁷ U međunarodnoj zajednici su vrlo česta stajališta da je Bosna i Hercegovina područje na kojem su konstantno prevladavale etničke napetosti i sukobi između naroda koji su je nastanjivali, te da je rezultat toga opća mržnja jednih prema drugim.¹⁸ Većina domaćih ozbiljnih povjesničara se ne slaže s tim. Aničić kaže kako «valja svakako istaći kako je uobičajena predodžba o dugotrajnim i krvavim «plemenskim sukobima na Balkanu» doista posve nesukladna već izrečenom. Ovdje se stvarno može govoriti samo o latentnim društvenim napetostima koje su se kontinuirano održavale, povremeno se pretvarajući u oštre, pa i surove sukobe, ali uvijek i samo na jednoj crti - onoj pripadanju jednoj od triju velikih religija (Židovi su pri svemu tome uvijek ostajali po strani), čije su «interese» zastupala imperijalna carstva - Habsburško, Otomansko i Rusko.»¹⁹

Predmetno istraživanje etničkih predrasuda u bosanskohercegovačkom društvu provedeno je na prigodnom uzorku studenata prava II. godine pravnih fakulteta u Mostaru (Sveučilište u Mostaru i Univerzitet Džemal Bijedić), Sarajevu i Banjaluci. Uzorak nije nasumično odabran već su uvažene ranije navedene zakonitosti koje vladaju u generiranju predrasuda.²⁰ Ako se uzmu u obzir uvjeti socijalizacije vidljivo je kako se radi o osobama godišta

¹⁶ ISTO

¹⁷ E. Redžić, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*. Sarajevo: ANU BiH. 1993., str. 7.

¹⁸ Državni sekretar SAD-a Warren Christopher iznio je mišljenje da taj sukob (protekli rat op.a.) predstavlja "zaista tragičan problem. Mržnja između sve tri grupe - Bosanaca, Srba i Hrvata - gotovo je nevjerojatna. Ona je gotovo užasavajuća, a traje stoljećima. To je zaista pakleni problem": Campbell, David. *Nacionalna dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni*. Sarajevo: Izdanje - Međunarodni Forum Bosna, 2003., str. 63.

¹⁹ M. Aničić, *Tko je pogriješio u Bosni*. Mostar: Crkva na kamenu. 2001., str. 72.

²⁰ Ako se uzmu individualne karakteristike ispitanika u odnosu na druge pripadnike populacije vidljivo je da je uzorak odabran tako da bi trebao pokazati najmanji stupanj predrasuda. Studenti II. godine su već prošli glavni filter i teže visokom obrazovanju, a za razliku od studenata starijih godina nisu prekauzalni u smislu traženja pozadine pitanja anketnog upitnika. Studenti općenito su zemljopisno mobilni (velik broj dolazi iz drugih krajeva), socijalno mobilni (nisu ograničeni na nasljeđivanje jednostavnijih zanimanja), mlađe su životne dobi, te ako već nisu iz urbanih krajeva došli su studirati u urbane sredine. Opravdano je pretpostaviti i da kao studenti pravnih fakulteta, mlade osobe bez pravne prakse imaju sklonost i želju za pravičnim rješavanjem nastalih sporova ili bi takvu sklonost trebali imati.

1979. - 1984. koji su početkom ratnih sukoba imali 8-13 godina, dakle rano školsko doba. U ovoj dobi socijalizacijski čimbenici, pored roditelja čiji se utjecaj postupno smanjuje, započinju biti i vršnjačke skupine, škola, televizija i drugi mediji. S obzirom na ratno stanje, kada su ispitanici bili izloženi socijalizacijskim utjecajima u gotovo jednonacionalnim sredinama (izuzev osoba eventualno prognanih u inozemstvo), jednonacionalnim školskim razredima, ratnoj retorici medija i sl. za očekivati je da je takvo stanje ostavilo traga na njihovim današnjim stavovima. Tijekom proteklog rata unutar većine obitelji u Bosni i Hercegovini vladao je specifičan sustav vrijednosti koje su bile protkane nacionalnim osjećanjima i strastima. Članovi obitelji ispitanika su bili uključeni u vojne formacije matičnog naroda. Unutar obitelji, kao mjestu razgovora u kojem nije bilo straha od osude javnosti, često su korišteni pogrdni nazivi za pripadnike drugih naroda, stavljane su etikete. Vršnjačke skupine su, uglavnom, bile jednonacionalne, a vršnjaci pripadnici drugih naroda su redovno promatrani kao drugačiji i u njihovom odsustvu se ta razlika isticala i naglašavala. Škole su bile uglavnom jednonacionalne. Televizija je u godinama djetinjstva ispitanika svakodnevno bila "opterećena" ratnim izvještajima koji su bili obojeni, najblaže rečeno, "patriotskim" osjećanjima. Ispitanici su rasli u ovakvim uvjetima i prema navedenom moglo bi se zaključiti da su djeca razvijala osjećaj nacionalne pripadnosti čak snažnije nego njihovi roditelji. Uz taj osjećaj nacionalne pripadnosti kao nuspojava zbog neprimjerene retorike agenata socijalizacije mogle su biti razvijane i etničke predrasude. Ako se uzmu u obzir neuređeni odnosi intergrupne koegzistencije na etničkoj razini predrasudni stavovi mogu postati još jači. Naime, isprepletenost administrativnih ovlasti različitih razina vlasti u kojima sve skupine nisu jednako tretirane, kao i okolnost postojanja nedavnih sukoba utječu na zadržavanje predrasudnih stavova.

Anketiranje studenata je provedeno krajem 2003. godine kada nije bilo nikakvih velikih, medijima praćenih, događanja s nacionalnom pozadinom u Bosni i Hercegovini koji su mogli utjecati na trenutno raspoloženje ispitanika. Konačni uzorak je činilo 313 ispitanika. Dva ispitanika se nisu izjasnila o nacionalnosti, 65 ispitanika je hrvatske nacionalnosti (21 %), 129 je Bošnjaka (42 %), 91 Srbin (29 %) i 26 Ostalih²¹ (8 %). Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 17,27 % Hrvata, 43,74 % Bošnjaka, 31,33 % Srba, te 5,51 % Jugoslavena i 2,15 % Ostalih (Jugoslavena i Ostalih ukupno 7,66 %). Kako se može primijetiti u promatranom uzorku po pojedinim nacionalnim skupinama postoje neznatna odstupanja 3-4 % ukupne populacije, te se može reći da je što se tiče kategorije nacionalnosti u ukupnom uzorku reprezentativna zastupljenost pojedinih kategorija.

Razlozi nesigurnosti kretanja teritorijem BiH

Ispitanicima su postavljena pitanja o percepciji sigurnosti kretanja teritorijem Bosne i Hercegovine. Prvo pitanje je filter pitanje temeljem kojih odgovora su određeni ispitanici odgovarali i na drugo pitanje.

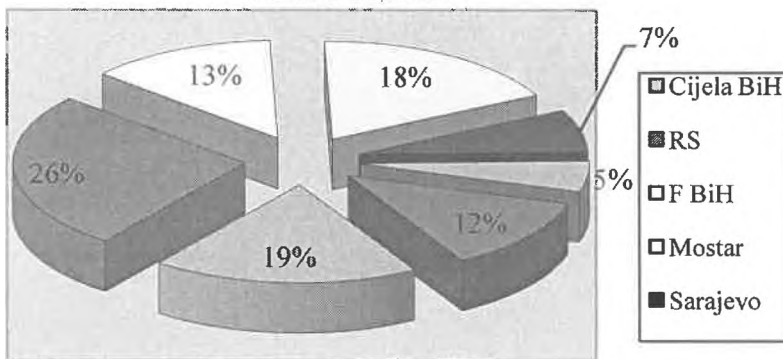
²¹ U nacionalnost Ostali ubrojeni su ispitanici koji su se u rubrici anketnog upitnika "nacionalnost" izjasnili kao BiH (15 ispitanika) ili Bosanac (10 ispitanika) što je po Ustavu Bosne i Hercegovine (Aneks IV Daytonskog sporazuma) nepostojeća nacionalnost, te jedan ispitanik Slovenac.

Koliko Vi mislite da je danas sigurno kretati se teritorijem Bosne i Hercegovine?

- a) potpuno je sigurno
- b) djelomično je sigurno
- c) nesigurno je
- d) ne znam

Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili sa b ili c molimo navedite jedan predio ili jedan grad u Bosni i Hercegovini koji smatrate nesigurnijim od ostalih i obrazložite zašto mislite da je taj predio ili grad nesigurniji?

Grafikon 1.
PODRUČJA KOJA ISPITANICI SMATRAJU
NESIGURNIM

Na pita-

nje o percepciji sigurnosti kretanja teritorijem BiH samo 39 ispitanika (12,6%) odgovorilo je kako je potpuno sigurno, 175 ispitanika (56,5%) misli kako je djelomično sigurno, 66 ispitanika (21,3%) smatra kako je nesigurno, a 30 (9,7%) je neodlučno. Nadalje na pitanje o području Bosne i Hercegovine koje ispitanici smatraju nesigurnim odgovor je dalo 199 ispitanika, a od toga 37 (19 %) je navelo kako cijelu Bosnu i Hercegovinu smatra nesigurnom, a čak 36 ispitanika (18 %) je navelo kako smatra Mostar²² nesigurnim gradom (Grafikon 1.).

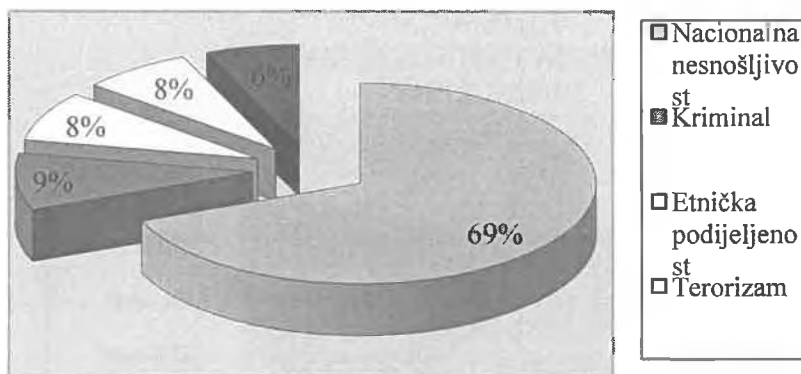
Republiku Srpsku²³ u cijelosti, te pojedina mjesta u njoj, nesigurnom smatraju 52 ispitanika (26 %), a Federaciju Bosne i Hercegovine²⁴ upola manje - 26 ispitanika (13 %). Sarajevo kao

²² Tijekom godine, na čijem završetku je održano testiranje (2003. godina) Mostar su potresale snažne eksplozije koje su bile vezane uz aktivnosti organiziranog kriminala. Prije toga Mostar je bio područje u kojem su se konstantno ponavljali određeni sitni i veći incidenti s etničkom pozadinom.

²³ Što se tiče rasporeda odgovora o nesigurnosti područja u Republici Srpskoj, istočni dio Republike Srpske 20 ispitanika smatra nesigurnim. Područje istočne Bosne i Hercegovine, odnosno Republika Srpska je bilo područje u kojem su Bošnjaci pretrpjeli najveća stradanja u Bosni i Hercegovini (zaštićene zone UN-a Srebrenica i Žepa). Nadalje, 15 ispitanika smatra cijelu Republiku Srpsku nesigurnom, a pojedina mjesta u istoj, najčešće mjesta iz kojih su ispitanici prognani ili susjedna mjesta mjestima u kojima ispitanici žive, nesigurnim smatra 11 ispitanika.

glavni grad Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine 14 ispitanika (7 %) smatra nesigurnim, a Banjaluku, glavni grad Republike Srpske 10 ispitanika (5 %). Ostala područja, Brčko i dr. podijeljena mjesta (7 ispitanika), zatim, uvjetno rečeno, nebošnjački dio Bosne i Hercegovine (13 ispitanika), te prostore koje su naselili mudžahedini (4 ispitanika) nesigurnim smatraju 24 ispitanika (12 %).

Grafikon 2.
RAZLOZI NESIGURNOSTI KRETANJA
TERITORIJEM BIH

Na pitanje o razlozima za nesigurnost odgovorilo je 187 ispitanika (Grafikon 2.). Na prvom mjestu razloga za nesigurnost kretanjem teritorijem Bosne i Hercegovine nalaze se *Nacionalna nesnošljivost i pretpostavljeni razlozi s etničkom pozadinom* - 68,5 % (128 ispitanika), potom *Kriminal* - 9 % (17 ispitanika), *Etnička podijeljenosti i problemi u odnosima većina/manjina* - 8 % (15 ispitanika), *Terorizam i nazočnost mudžahedina* - 7,5 % (14 ispitanika) i *Ostalo* (razlozi vezani uz rat, mine, i nepovjerenje u vlast) - 6 % (12 ispitanika). Kako se vidi u razlozima nesigurnosti kretanja apsolutno dominira nacionalna nesnošljivost i drugi pretpostavljeni motivi sa etničkom pozadinom.

Iluzija homogenosti vanjske skupine

Osobe u kategoriji "mi" se promatraju u poželjnim terminima, dok se osobe u kategoriji "oni" promatraju negativnije. Pripadnici vanjske skupine se smatraju kako imaju više ne-

S druge strane 6 ispitanika smatra nesigurnim mjesta u Republici Srpskoj u kojima su prije rata većina bili Bošnjaci.

²⁴ Kada je u pitanju Federacija Bosne i Hercegovine 13 ispitanika smatra nesigurnim područje Federacije u kojem su Bošnjaci većina, a 8 ispitanika područje Federacije u kojem su Hrvati većina. S druge strane jedan ispitanik smatra nesigurnim područje Federacije u kojem su prema popisu stanovništva iz 1991. godine većina bili Srbi. Četiri ispitanika nesigurnom smatraju cijelu Federaciju Bosne i Hercegovine.

poželjnih osobina, oni se promatraju da su više slični jedni drugima (tj. homogeniji) od pripadnika unutarnje skupine i često su jako odbojni.²⁵ Ova tendencija opažanja osoba koje pripadaju drugačijim skupinama od vlastite kao da su svi slični je poznata kao iluzija homogenosti vanjske skupine.²⁶ Iluzija homogenosti vanjske skupina u stvari je eufemizam za poznate tvrdnje "svi su oni isti" ili "svi se oni drže na okupu", što su vrlo jasno izrečeni predrasudni stavovi bez ikakve racionalne podloge. Ova činjenica znanstveno potvrđena u više istraživanja različitih autora je iskorištena u pitanju anketnog upitnika²⁷ koje je formulirano na sljedeći način:

Po Vašem mišljenju pripadnici kojeg naroda u Bosni i Hercegovini su najčvršće međusobno povezani unutar svoje etničke skupine?

- a) Hrvati
- b) Srbi
- c) Bošnjaci
- d) Ostali _____ (Koji?)
- e) Svi su isto povezani
- f) Ne znam

Dakle, za pretpostaviti je da će osoba, s predrasadama prema drugim bh. narodima, identificirati jedan od druga dva naroda i dati takav odgovor. Identifikacija svog naroda kao najhomogenijeg, ili odgovori Ne znam, Svi su isto povezani upućuju na osobu koja nema etničkih predrasuda. Generalno promatrano, jednaka distribucija svih odgovora podrazumijevala bi nepostojanje etničkih predrasuda u pojedinoj podskupini ispitanika s obzirom na nacionalnost.²⁸

Prema rezultatima istraživanja (Tablica 1.), odnosno odgovorima na postavljeno pitanje, vidi se da vrlo mali broj ispitanika svoj narod vidi kao homogen, odnosno čvrsto povezan unutar etničke skupine (Hrvati u svega 2 slučaja od 64 ispitanika - 3,1 %; Bošnjaci 7 od 129 - 5,4 % i Srbi 3 od 88 - 3,4 %). Također za 40,3% ispitanika se može reći da ne pokazuju postojanje predrasuda (odgovori Svi su isto povezani, Ne znam).

²⁵ R.A. Baron, D. Byrne, *Social Psychology-Understanding Human Interaction*. Massachusetts, USA: Allyn and Bacon, 1991., str. 229.

²⁶ ISTO, str. 237.

²⁷ Ovisno o fakultetu na kojem je istraživanje provedeno, kako bi se izbjegla sugestivnost redoslijeda odgovora, uvijek je na prvo mjesto odgovora u upitniku stavljana nacionalnost većinskog naroda na tom fakultetu, tj. naroda kojem većina ispitanika na tom fakultetu pripada.

²⁸ Obrada rezultata istraživanja ne obuhvaća ispitanike kategorizirane kao ostali iz razloga što se ispitanici definirani kao Ostali ne podudaraju s kategorijom Ostali definiranom u pitanju.

Tablica 1.

STAV ISPITANIKA ODREĐENE NACIONALNOSTI O ETNIČKOJ HOMOGENOSTI POJEDINOG NARODA U BIH

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ukupno
Bošnjaci	Aps	18	7	12	37
	%	28,1%	5,4%	13,6%	13,1%
Hrvati	Aps	2	52	21	75
	%	3,1%	40,3%	23,9%	26,7%
Srbi	Aps	18	15	3	36
	%	28,1%	11,6%	3,4%	12,8%
Svi su isto povezani	Aps	8	12	15	35
	%	12,5%	9,3%	17,0%	12,5%
Ne znam	Aps	17	28	33	78
	%	26,6%	21,7%	37,5%	27,8%
Ostali	Aps	1	15	4	20
	%	1,6%	11,6%	4,5%	7,1%
Ukupno	Aps	64	129	88	281
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ukupno gledano jednak broj Hrvata ispitanika ima predrasude prema svakom od druga dva bh. naroda (po 28,1 % ispitanika prema svakom narodu), odnosno ukupno 56,2 % ispitanika Hrvata ima etničke predrasude prema drugim bh. narodima. Mnogostruko više Bošnjaka pokazuju predrasude prema Hrvatima (40,3 %) u odnosu na Srbe (11,6 %). Ukupno promatrano prema druga dva bh. naroda 51,9 % ispitanika Bošnjaka ima predrasude. Veći broj Srba ispitanika također vidi Hrvate kao homogenije (23,9 %) nego Bošnjake (13,6 %).²⁹ Može se izvući zaključak da su Hrvati podjednako usmjerili svoje predrasude prema Srbima i Bošnjacima, dok su Srbi i Bošnjaci predrasude većim dijelom usmjerili prema Hrvatima. Razlog ovakve distribucije bi se mogao tražiti na više mjesta. Možda bi glavna pretpostavka mogla biti relativna veličina skupine, prema kojoj Hrvati kao najmalobrojniji narod u Bosni i Hercegovini podjednaku ugroženost vide i u Bošnjacima i u Srbima. S druge strane Srbi i Bošnjaci vjerojatno vide u Hrvatima "žrtvenog jarca", dakle imaju predrasude prema malobrojnijoj skupini. Također, evidentno je da kontaktna hipoteza nema uporišta jer Bošnjaci koji u Federaciji žive zajedno sa Hrvatima pokazuju u većoj mjeri predrasude prema Hrvatima nego prema Srbima, a ukupno gledano manji broj Srba (37,5%) pokazuje predrasude u odnosu na Hrvate i Bošnjake (iznad 50%). Promatrajući cijeli uzorak može se razlučiti kako tek 44,5 % ispitanika nema etničkih predrasuda (odgovori Ne znam i Svi su isti povezani uvećani za 12 ispitanika koji su svoj narod prepoznali kao najhomogeniji). Ovakvi rezultati se mogu smatrati nepovoljnim jer se, testiranjem populacije koja bi po

²⁹ Ovdje ponovno treba napomenuti da je riječ o mišljenju ispitanika glede homogenosti pojedinog naroda u Bosni i Hercegovini, te ovakvo mišljenje ne podrazumijeva generalno negativan stav ili odnos prema pojedinom narodu.

individualnim karakteristikama trebala imati najmanje predrasuda u odnosu na ostale skupine, pokazalo kako više od polovice ispitanika ima etničke predrasude.

Evidentno je kako distribucija predrasuda prema drugim bh. narodima varira. Sljedeći korak jest utvrđivanje značajnosti razlika u distribuciji predrasuda između pojedinih naroda u Bosni i Hercegovini, za što je korištena metoda Hi-kvadrat testa. Izvršena je međusobna usporedba odgovora ispitanika po pripadnosti određenom narodu i u svim cross tabulacijama utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika. Kako je svako provedeno testiranje rezultata pokazalo da postoje statistički značajne razlike između ispitanika različitih nacionalnosti ostaje zaključak da ove razlike nisu produkt slučajnosti, već da postoje određeni uzroci čije su posljedice ove razlike u stavovima.

Krivci za rat

U prilog nalazima istraživanja govore i odgovori ispitanika na pitanje³⁰ o odgovornosti za izbijanje ratnih sukoba na teritoriju Bosne i Hercegovine koje je formulirano na sljedeći način:

Tko su, po Vašem mišljenju, krivci za protekli rat koji se odvijao na prostoru Bosne i Hercegovine (upišite postotke sukladno krivnji, od 0 do 100 na način da ukupan zbroj iznosi 100%)?

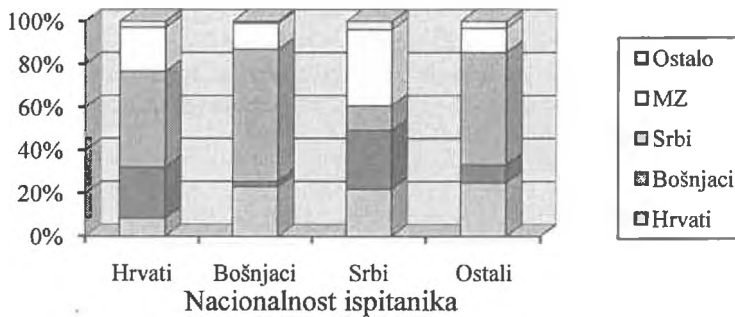
Hrvati	_____
Bošnjaci	_____
Srbi	_____
Međunarodna zajednica	_____
Ostali (moguće više)	_____ (tko i upišite %)

Izračunavanjem prosjeka odgovora (u postocima) za ispitanike razvrstane prema nacionalnoj pripadnosti dobijena je distribucija prikazana na Grafikonu 3. Kako se može primijetiti niti jedna skupina ispitanika ne vidi vlastiti narod kao najodgovorniji već, sasvim očekivano, vidi vlastiti narod kao najmanje odgovoran za izbijanje ratnih sukoba (ako izuzmemo krivnju ostalih razloga). Srbe najodgovornijim smatraju sve podskupine ispitanika (40-60 %) izuzev, naravno, ispitanika srpske nacionalnosti. Hrvate sve skupine, izuzev Hrvata vide jednako krivim (oko 20 %) krivice. Bošnjake Srbi i Hrvati smatraju podjednako krivim (oko

³⁰ Od ukupnog broja ispitanika (313) 19 ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje, a 22 ispitanika su pogrešno odgovorili na pitanje (ukupan zbroj postotaka nije iznosio 100 %) zbog čega ovi ispitanici nisu uzeti u razmatranje prilikom obrade odgovora.

25 %). Međunarodnu zajednicu najviše krive Srbi, potom Hrvati, Bošnjaci, i na kraju Ostali. Za ostale moguće razloge ispitanici se nisu rado odlučivali.³¹

Grafikon 3-KRIVCI ZA RAT PREMA MIŠLJENJU
ISPITANIKA RAZLIČITE NACIONALNOSTI

Postavlja se logično pitanje: kakva je povezanost stava o krivnji za rat s etničkim predrasudama? Iz predočenih rezultata uočljivo je da gotovo svi ispitanici kao krivce vide pojedine narode (dakle kolektive). Samo tri ispitanika³² su nastojala naglasiti krivnju pojedinaca ili skupina izvan krivnje cjelokupnih naroda. Dakle, velika većina ispitanika ima određene predrasudne stavove prema pripadnicima drugih naroda, odnosno cjelokupnim narodima koji žive u Bosni i Hercegovini, dok god su spremni izreći ovakve optužbe na račun cjelih naroda.

Mogućnost novog rata

Nadalje ispitanicima je postavljeno pitanje o mogućnostima novih sukoba na etničkoj osnovi koje je formulirano na sljedeći način:

Što Vi mislite kolika je mogućnost izbivanja novih sukoba na nacionalnoj osnovi obzirom na trenutno društveno-političko uređenje i okolnosti kakve vladaju u Bosni i Hercegovini?

- vrlo je moguće
- postoji određena mogućnost
- postoji vrlo mala mogućnost

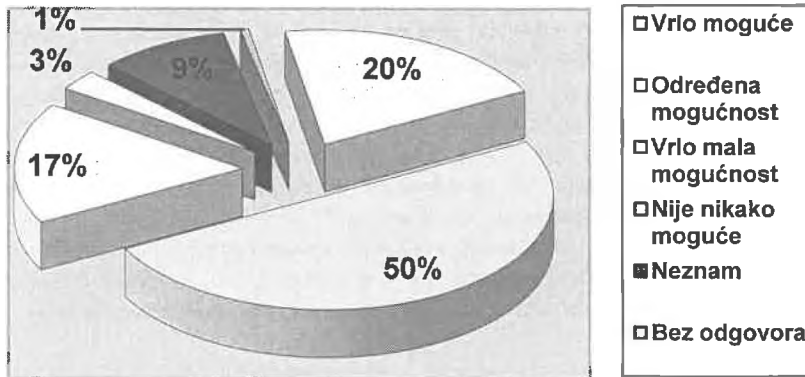
³¹ Svega devet ispitanika je dalo odgovor koga smatra krivcem pod kategorijom Ostali razlozi, od čega pet ispitanika smatra dodatnim krivcem SAD, a po jedan Njemačku, strane zemlje, velike svjetske sile i povjesničare koji stvaraju teze o "izabranom narodu".

³² Ispitanici su napisali "Narodi ne mogu biti krivci za izbivanje sukoba jer bi se na taj način prihvatila teza o genocidnosti jednog naroda;" "Narodi definitivno nisu krivci. Ako koga treba navesti kao krivca onda bi to mogli biti samo kriminogeni faktori iz svih navedenih potencijalnih krivaca;" "Ne volim generalizirati i iskreno glupo mi je pričati o postotcima kada je riječ o ratu u Bosni i Hercegovini. Ali moj odgovor bi bio 100 % nacionalisti iz svih etničkih grupa;"

- d) nije nikako moguće
e) ne znam

Odgovori su prikazani na grafikonu 4. gdje je vidljivo da čak 20% ispitanika smatra nove sukobe vrlo mogućim, a polovica kako postoji određena mogućnost novih sukoba. Uzimajući u obzir da se radi o odgovorima mladih ispitanika koji će tek preuzeti svoje uloge u društvu ovakva struktura odgovora govori da je nužno potrebno mijenjati društveno uređenje.

Grafikon 4. MOGUĆNOST IZBIJANJA NOVOG RATA

UMJESTO ZAKLJUČKA

Provedenom analizom rezultata istraživanja o etničkim predrasudama među mladim u Bosni i Hercegovini utvrđeno je kako polovica ispitanika ima predrasude prema drugim narodima u Bosni i Hercegovini. Predrasude, međutim, nisu jednako usmjerene kod svih naroda. Kod Bošnjaka i Srba one su više usmjerene prema Hrvatima, a Hrvati svoje predrasude jednako usmjeravaju i prema Srbima i prema Bošnjacima. Napominjemo da odabrani uzorak nije reprezent populacije, već onaj dio populacije koji je trebao pokazati najmanje predrasuda. Sukladno tomu, može se zaključiti kako mnogostruko veći dio populacije (od polovice) mladih, time i cijele populacije u Bosni i Hercegovini ima etničke predrasude.

Pažljiva analiza povijesne međugrupne situacije i prirode sadašnjih međugrupnih odnosa bi trebala prethoditi pokušajima postavljanja ciljeva i razvoju politike smanjivanja predrasuda.³³ Htjeli mi to priznati ili ne povijesni proturječni unutarnji etnički odnosi u Bosni i Hercegovini nastavljeni su i danas. Dubljim analizama uzročnosti etničkih predrasuda u

³³ Asimilacijski pristup sam po sebi ne bi imao kvalitetan učinak u Bosni i Hercegovini jer povijesne okolnosti prostora pokazuju da bi pokušaji asimilacije samo produbljivali jaz između već postojećih etničkih zajednica i dovodili do novih etničkih sukoba sve do konačnog istrebljenja jednog ili više naroda. Multikulturalni pristup, s druge strane, promatra kulturalnu raznolikost kao neminovnu i vrijednu samu po sebi i ima za cilj prihvaćanje, prepoznavanje i zadržavanje subgrupnih identiteta.

bosanskohercegovačkom društvu vjerojatno bi se našla potvrda svih teorija uzroka kako nalaze uporišta. Međutim neki uzroci su sigurno bitniji od ostalih.

Sa razine individualne osjetljivosti na predrasude izdvajamo konzervativna politička stajališta. Strah od nacionalne ugroženosti koja se ponavljala tijekom povijesti koegzistiranja na istom zemljopisnom prostoru, a svoje posljednje očitovanje imala u netom završenom ratu, konstantno dovodi narode Bosne i Hercegovine u poziciju biranja kandidata iz reda "nacionalnih" stranaka kao svojih reprezenata u vlasti. Drugim riječima, zbog straha od ugroženosti etničke skupine kojoj pripada, najveći dio populacije Bosne i Hercegovine ima **konzervativna politička gledišta** za koja je konstatirano da su izravno povezana za sklonošću predrasudama. Sa razina socijalne strukture međugrupnih odnosa i socijalnih utjecaja kojima su pojedinci izloženi posebno bitnim čine se procesi **socijalizacije** predrasuda, zatim **instucionalnog favoriziranja i relativne veličine skupine**. U vrijeme dok su se moderne nacije u Europi formirale Bosna i Hercegovina se nalazila pod tuđom upravom. Bez obzira pod čijom upravom su se Bosna i Hercegovina nalazile (otomanska, habsburška, jugomonarhistička itd.) uvijek je jedan narod bio favoriziran pred ostalima. Ovakav način instucionalnog postavljanja reda u državi, u interakciji s drugim čimbenicima uvjetovao je generiranje etničkih predrasuda među narodima Bosne i Hercegovine koje su se procesima socijalizacije dalje prenosile s generacije na generaciju i koje se i danas očituju u stvarnosti Bosne i Hercegovine. Također, nalaz ovog istraživanja u kojem dva brojnija naroda usmjeravaju veći dio predrasuda prema najmalobrojnijem narodu govori u prilog činjenici kako veličina etničke skupine igra vrlo važan čimbenik u razvoju ili održavanju predrasuda.

U skladu s navedenim u Bosni i Hercegovini je potrebno iznaći takvo ustavno-političko rješenje koje bi imalo trojaki učinak:

- Ustavom bi se moralo iznaći političko uređenje kojim bi se sprječavala mogućnost nastanka novih ratova s etničkom pozadinom (učinak na suzbijanje straha od pripadnika drugih naroda).
- Ustavom bi se morali svi narodi dovesti u stvarno jednak položaj (jednakost svih naroda pred instucionalnim autoritetom - ustavnim uređenjem), vjerojatno prvi put od XV. stoljeća (ili čak i prije).
- Ustavom bi se moralo modelirati političko rješenje kojim relativna ili apsolutna veličina određene etničke zajednice na bilo kojoj razini vlasti ne bi ugrožavala ostale (što sada nije slučaj).

Kompromisno donošenje Ustava bi samo po sebi imalo za rezultat smanjivanje predrasuda budući da bi prestali frustrirajući, natjecateljski odnosi među narodima. Napominjemo da je kompromis nagodba, sporazum postignut uzajamnim **ustupcima**.³⁴

Kada je u pitanju jednakost pred instucionalnim autoritetom potrebno je naglasiti da se ovo odnosi i na subjekt međunarodne zajednice koja se mora ponašati nepristrano u svim relevantnim pitanjima.

³⁴ B. Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora, 1966., str. 653.

Poseban proces bi trebao biti usmjeren na medije kao vjerojatno najjači agent socijalizacije po pitanju predrasuda. Stanje medija u Bosni i Hercegovini danas najbolje oslikava naslov članka Dnevnog avaza³⁵ o stavu poslanika Parlamenta BiH o BHRT: "Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal". Kako se može govoriti o programskoj politici kada koncenzusa nema niti o strukturi medija? Mediji ne izvještavaju objektivno, već u potpunosti subjektivno (većim dijelom se daju komentari događaja, a sama vijest je u drugom planu). Naravno, utjecati na uređivačku politiku medija u demokratskom društvu bilo bi izrazito pogriješeno. Upravo iz tih razloga nužno je da sami mediji prepoznaju njihovu važnost u socijalizaciji etničkih predrasuda i utjecaju na nesigurnost unutarnjih političkih odnosa. Mišljenja smo da bi kvalitetnim ustavnim rješenjem, koje bi zadovoljilo gornje kriterije, postupno dominantno unutarnjo-političko-etničke vijesti zamijenile ekonomske, socijalne, kulturne, znanstvene, vanjskopolitičke, itd.

Literatura

- Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford R. (1950), *The authoritarian personality*. New York: Harper
- Allport, G.W. (1954), *The nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley
- Ančić, M. (2001), *Tko je pogriješio u Bosni*. Mostar: Crkva na kamenu.
- Baron, R.A. and Byrne, D. (1991), *Social Psychology – Understanding Human Interaction*. Massachusetts, USA: Allyn and Bacon.
- Brewer, M.B., Kramer, R. (1985), The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual review of Psychology*, 36.
- Campbell, D. (2003), *Nacionalna dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni*. Sarajevo: Izdanje - Međunarodni Forum Bosna.
- Duckitt, J. (1994), *The Social Psychology of Prejudice*. Westport, Connecticut, USA: Praeger Publishers.
- Klaić, B. (1966), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora.
- Malagić, A. *Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal*. Dnevni avaz, 24. travanj 2008. str. 4.
- Manstead, A.S.R. and Hewstone, M. (1996), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Pennington, D.C. (1996), *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Slap.
- Secord, P.F. and Backman, C.W. (1974), *Social Psychology*. Tokyo: McGraw-Hill
- Redžić, E. (1993), *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*. Sarajevo: ANU BiH.

³⁵ A. Malagić, *Bošnjaci hoće pomoć, Srbi stečaj, a Hrvati svoj kanal*. Dnevni avaz, 24. travanj 2008. str. 4.